

MACIEJ RAK

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

KILKA UWAG O SOCJOLEKCIE PRZESTĘPCZYM POLSZCZYZNY PRZEDWOJENNEGO LWOWA

Słowa kluczowe: socjolekt przestępczy, polszczyzna przedwojennego Lwowa.

STRESZCZENIE

Artykuł dotyczy socjolektu przestępczego polszczyzny przedwojennego Lwowa. Podstawą materiałową jest tu niepublikowany wcześniej rękopis S. Udzieli z r. 1892 pt. *Żargon złodziejski we Lwowie*. Zebrane przez Udzieli słownictwo zostało poddane analizie semantycznej i formalnej. Zestawienie z innymi zbiorami leksyki przestępczej ujawniło, że również w *Żargonie złodziejskim we Lwowie* znalazły się nienotowane gdzie indziej nowości leksykalno-semantyczne.

UWAGI WSTĘPNE

Socjolekt przestępczy¹ polszczyzny został już dość szczegółowo omówiony w kilku opracowaniach, spośród których najczęściej wymienia się: *Słownik mowy złodziejskiej* Antoniego Kurki (dalej: Kurka), *Szwargot więzienny* Karola Estreichera (1903), *Żargon mowy przestępców* Wiktora Ludwikowskiego i Henryka Walczaka (1922), *Język złodziejski* Henryka Ułaszya (1951), *Słownik gwary więziennej* Henryka Michalskiego i Jacka Morawskiego (1971), *Słownik gwar środowisk dewiacyjnych* Klemensa Stępnia (1986), *Słownik tajemnych gwar przestępczych* tego samego autora (Stępnia 1993), *Tajemnice grypskerki* Macieja Szaszkiewicza (1997) oraz rozdział *Socjolekt przestępczy jako kanwa kulturowa współczesnych subkultur* z książki *Człowiek i świat w języku subkultur* Ewy Kołodziejek (2005: 43–72). Większość wymienionych autorów miała zawodową styczność z przestępczą odmianą polszczyzny: Kurka, Ludwikowski i Walczak byli policjantami, Stępnia był milicjantem, zaś Szaszkiewicz — psychologiem sądowym. Socjolektu przestępczego polszczyzny przedwojennego Lwowa bez-

¹ Podobnie jak inne zawodowe odmiany polszczyzny socjolekt przestępczy wyróżniają słowa i frazeologizmy, które są zrozumiałe jedynie dla wybranych osób, w tym przypadku — przestępców. Zgodnie z typologią Stanisława Grabiasa (2010: 250) ta odmiana języka należy do socjolektów o prymarnej funkcji profesjonalno-komunikatywnej, najważniejszą jej cechą jest tajność. Jeśli idzie o słownictwo, w omawianym socjolekcie dominują nazwy przestępstw, sposobów ich dokonywania, wykonawców i ofiar. Zawodowość wysuwa się więc tu na pierwszy plan.

pośrednio dotyczy słownik A. Kurki, z kolei o socjolekcie przestępczym języka ukraińskiego przeczytamy m.in. w książce Oleksy Gorbacza *Арто в Україні* (2006).

W niniejszym artykule omawiam niepublikowany wcześniej rękopis Seweryna Udzieli pt. *Żargon złodziejski we Lwowie* (1892). Tekst ten jest przechowywany w zbiorach Działu Dokumentacji Kontekstów Kulturowych Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie² pod sygnaturą I/1531/Rkp, pochodzi z 1892 r., obejmuje 6 kart, składa się z dwóch części i aneksu. Na 2 kartach znajduje się wypis z „Gazety Lwowskiej” (nr 62) z dnia 17 III 1892 r.:

Zuchwały napad. Do dozorecy domu Jana S. przystąpił onegdaj po godzinie 8 wieczorem na ulicy obcy mężczyzna dość lichy odziany i pod pozorem, że wie, gdzie jest ukryte drzewo skradzione jego chlebowdawcy, zaprowadził go na ulicę Żółkiewską. Tam przyłączyli się do nich jacyś inni dwaj znajomi owego mężczyzny, poczym całe towarzystwo udało się na ulicę Korytną. Wyprowadziwszy Jana S. już poza obręb miasta, zatrzymali się nagle jego towarzysze, a jeden z nich zapytał go, czy *kuma po lemersku*, tj. czy mówi po złodziejsku. Nim tenże zdołał się na odpowiedź, jeden z opryszków zarzucił mu worek na głowę, inni dwaj zaś obalili go na ziemię, a wykradłszy mu 5 zł, umknęli. Policja wdrożyła poszukiwania za zuchwałymi łotrzymkami;

a także uwagi Udzieli o użytkownikach socjolektu przestępczego:

Jak w każdym większym mieście tak i tu mieszka dużo proletariatu, nędzarzy, których nazywają ogólnie *baciarami*. Są to przeważnie wyrobnicy, biedniejsi mularze zwłaszcza w zimie bez zarobku, wykołejeni terminatorowie rzemieślnicy, wreszcie różnego rodzaju włóczęgi, próżniaki i pijaki, kobiety upadłe i wszelkie szumowiny społeczeństwa. Zamieszkują oni najodleglejsze zakątki miasta, a najwięcej Łyczaków i Klepariw.

Drugą częścią rękopisu jest słowniczek żargonu złodziejskiego w układzie alfabetycznym, liczący 61 jednostek objaśnionych definicjami synonimicznymi. Składają się na niego zarówno leksemy jednowyrazowe, jak i frazeologizmy.

Do rękopisu na prawach aneksu został dołączony list Kazimierza Nitscha z 18 V 1924 roku. Wynika z niego, że Udziela przesłał rękopis Nitschowi, by ten ocenił jego wartość językoznawczą, por.:

Kraków, 18 V 1924

Szanowny Panie Inspektorze,

Zwracam przesłany mi spis wyrazów złodziejskich, albowiem — jak się Pan przekona z ołówkowych dopisków — z wyjątkiem 4 lub 5 są one wszystkie znane. Ołówkowe litery (poczynione ołówkiem miękkim, łatwym do wytarcia) oznaczają: E — Estreichera „Szwargot więzienny”, R — Rusieckiego, „Małe tajemnice Warszawy” (p. Mat. i p. Kom. jęz. VI 270 nr), K — Kurki, „Słownik mowy złodziejskiej”. Ponieważ K nie miałem pod ręką — nieliczne uwagi wzięte są z MPKJ VI 270 nr. Kurka jest lwowianinem, przeto możliwe, że są u Kurki też: *batory*, *chichlać*, *dać komuś na piec*, *grojny*, *jarecki*, tj. wyrazy nieznanne wymienionym. O Kurce może się Pan poinformować w „Roczniku Sławistycznym” I 202

² Serdecznie dziękuję dr. A. Bartoszowi, dyrektorowi Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie, za udostępnienie zbiorów archiwalnych.

nr. *Kasztana* i *żołdaka* trudno uznać za złodziejskie wyrazy, raczej już *kojfnąc*. Co do *mijać* mam wątpliwości fonetyczno-morfologiczne.

Łączę wyrazy pozawania

K. Nitsch (1924).

Nitsch w tej opinii zwrócił uwagę na małą oryginalność zbioru Udzieli. Uważam jednak za potrzebne przybliżenie *Żargonu złodziejskiego we Lwowie*, który dziś jest dokumentem z historii języka polskiego w jego odmianie terytorialno-środowiskowej. Słownictwo zgromadzone w tym rękopisie poddałem analizie semantycznej i formalnej, by na końcu zestawić je z drugim wydaniem słownika Kurki (Kurka), monografią Zofii Kurzowej — *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku* (dalej: Kurzowa) oraz leksykonem Natalii Chobzej, Kseni Symonowicz, Tetiany Jastremskiej i Hanny Dydyk-Meusz — *Лексикон львівський: поважно і на жарт* (dalej: Chobzej i in.).

ANALIZA SEMANTYCZNA

Żargon złodziejski... jest zbiorem tematycznym realizującym pole znaczeniowe KRADZIEŻ. Ujawnia się w ten sposób jedna z trzech uniwersalnych kategorii socjolektalnych — zawodowość (inne to ekspresywność i tajność, por. Grabias 2010: 240–250). W *Żargonie złodziejskim...* można wyróżnić siedem kategorii nazw.

1. Nazwy osób

1.1. Nazwy złodziei³

Do tej grupy należą tylko 2 rzeczowniki. Jako hiperonim występuje nazwa *buchacz* (derywat od *buchać* — *buchnąć* ‘kraść’), zaś hiponimem jest *doliniarz* ‘złodziej kieszonkowy’. Ostatni wyraz jest przewidywalną formacją odrzeczownikową, bowiem *dolina* w socjolekcie przestępczym to określenie kieszeni⁴ (Ułaszyn 1951: 58). Łatwo też objaśnić ujawniający się tu schemat metaforyzacji — kieszeń jest głęboka, podobnie dolina wyróżnia się od otaczających ją terenów tym, że jej dno jest położone niżej⁵.

1.2. Nazwa wrogów złodziei

Do nazw wrogów złodziei należy 5 wyrazów. Trzy z nich to synonimy: *jańcio*, *szulan* i *żoldak* ‘żołnierz stojący na warcie’. Pierwszy z rzeczowników jest apelatywem rów-

³ Siatkę pól leksykalnych nazw złodziei z monografii H. Ułaszyna (1951) zrekonstruował S. Grabias (1997: 150; 2010: 242). Wskazał on, że nazwy te są tworzone w zależności od tego, co się kradnie, gdzie się kradnie, jak się kradnie, kiedy się kradnie i kogo się okrada.

⁴ Podobnie w socjolekcie przestępczym języka francuskiego wyraz *vallée* ‘dolina’ oznacza ‘kieszeń’.

⁵ Ten sam schemat odpowiada za czes. *důl* ‘kopalnia’ — w socjolekcie przestępczym ‘kieszeń’.

nym zdrobieniu od imienia Jan (SW: 2, 133) (z kolei od imienia Jantoni (Antoni) wyraz ten wyprowadza Gorbacz (2006: 280)).

Policjant jest nazywany *dziadem* (warto dodać, że *dziadownią* ogólnie nazywano policję (Kurka 15; Ułaszyn 1951: 39)), z kolei agent policyjny to *chatrak*.

1.3. Nazwy członków rodziny

Osobną grupę stanowią nazwy członków rodziny, por.: *batory* ‘ojciec’, *jarecki* ‘ts’, *ja-recka* ‘matka’, *mikrus* ‘syn’ i *mikruska* ‘córka’.

1.4. Nazwy innych osób

W *Żargonie złodziejskim...* pojawiają się również następujące nazwy: *binią* ‘ prostytutka’, *gawruczka* ‘pani’, *gawruk* ‘pan’, *kudłaj* ‘Żyd’ i *kasztan* ‘ts’.

2. Nazwy części ciała

W zbiorze Udzieli znajdujemy kilka nazw części ciała. Nie są to odpowiedniki wszystkich ogólnopolskich somatyzmów, nie są to też nazwy przypadkowe. Pojawiły się tu te wyrazy, które mają jakiś związek z życiem przestępczym, np. *gnes* ‘członek męski’ (tu w grupie z *binią* i czasownikiem *gnesować* ‘spółkować’) i *grabki* ‘palce’ (zapewne w kontekście kradzieży kieszonkowej). Trzy nazwy odnoszą się do głowy i jej części: *makówa* ‘głowa’, *lipki* ‘oczy’, *ferniak* ‘nos’. *Makówa* występuje tu jednak prawdopodobnie w zawężonym znaczeniu ‘twarz’ i odnosi się do bójki, podczas której to właśnie twarz, a dokładniej nos, czyli *ferniak*, najczęściej ulegają uszkodzeniu. Dobre oczy i ogólniej spostrzegawczość to też ważne atuty złodzieja, stąd przestępcza nazwa oczu — *lipki*.

3. Nazwy czynności

3.1. Kradzież

Znaczenie ‘kraść’ jest wyrażane następującymi formami: 1) *buchać* — *buchnąć*, 2) *facyjendę robić* oraz 3) *grabić* (czasownik ten łączy się oczywiście z wyrazem *grabki* ‘palce’), a jeden z podtypów kradzieży (kradzież kieszonkowa) jest określany zwrotem *chodzić po dolinach*. Czynności kradzenia towarzyszą inne działania, por. frazeologizmy: *robić (komuś) sić* ‘zasłonić kogoś lub coś’ oraz *robić wystaw* ‘uciekać’.

3.2. Zabójstwo

Znaczenie ‘zabić’ wyrażają dwa czasowniki: 1) *kobzać* — *zakobzać* ‘bić — zabić’, 2) *zamajchrować* ‘zabić nożem’. Drugi z nich precyzuje, czym może być dokonywane zabójstwo. Warto dodać w celu uporządkowania materiału, że w zbiorze Udzieli nie

znajdziemy formy niedokonanej, łatwej do przewidzenia — *majchrować*. W parze z wymienionymi wyżej czasownikami pozostaje też *kiwnąć* ‘umrzeć’.

3.3. Czynności fizjologiczne

W socjolekcie przestępczym specjalne nazwy mają te czynności, które są obłożone tabu kulturowym: *chichlać* ‘wypróżniać się’ i *gnesować* ‘spółkować’.

3.4. Nazwy innych czynności

Należą tu czasowniki (i frazeologizmy) czynnościowe: *chyrzyć* ‘pić’, *dać (komuś) na piec* ‘obić kogoś’, *knaiść* ‘iść’, *kojfnąć* ‘kupić’, posesywne: *imać*, *mijać* (obydwa według Udzieli wyrażają znaczenie ‘mieć’), stanowe: *kimać* ‘spać’ i perceptywne: *kapować* ‘patrzeć’ oraz *kumać* ‘rozumieć’.

4. Nazwy przedmiotów

4.1. Nazwy kradzionych przedmiotów

W tej grupie mieszczą się nazwa zegarka — *sikora* oraz różnych jednostek monetarnych: *krakus* ‘dziesiątak, dziesięć centów’, *małpa* ‘złoty reński, gulden’ i *szwajcar* ‘cent, grajcar’. Nazwa *krakus* pochodzi oczywiście od toponimu *Kraków* i odnosi się do bitych i używanych w Wolnym Mieście Krakowie monet o nominale 10 centów. Z kolei nazwa *małpa* jest motywowana tym, że na złotych reńskich znajdowało się wyobrażenie głowy Franciszka Józefa I, które — jak się okazuje — budziło skojarzenia z głową małpy.

4.2. Nazwy atrybutów przestępczych

Stereotypowo, o czym łatwo się przekonać, przywołując np. karykatury złodziei, przestępca jest przedstawiany z papierosem w ręce, stąd specjalne określenie cygara — *filipus*, tytoniu — *siano* oraz zapalek — *jarzączki*. Inną popularną używką półświatka przestępczego jest wódka — *hara*. Główną atrakcją tego środowiska jest gra w karty, nazywane *łatami*.

Przestępca, zwłaszcza ten groźniejszy, posługuje się nożem, w socjolekcie tej grupy funkcjonuje więc nazwa *majcher* ‘nóż’ (pochodnym słowotwórczo od niej jest przywołany już czasownik *zamajchrować* ‘zabić nożem’).

5. Nazwy określające

Do nazw określających należą przymiotniki: *grojny* ‘wielki’, *chyrny* ‘pijany’ oraz *lemberski* ‘lwowski’.

6. Nazwy miejsc

W omawianym zbiorze znalazła się jedna nazwa miejsca — *bośnia* ‘szpital’. Wyraz ten — jak proponuje Gorbacz (2006: 275) — można powiązać z wyrażeniem *gwara bo-sańska* ‘żargon złodziejski’ i objaśnić w ten sposób, że przy szpitalach skupiało się przestępcze życie.

7. Wyrażenia funkcyjne

Osobne miejsce zajmują wyrażenia funkcyjne, ważne z perspektywy pragmatyki socjolektu przestępczego: *hlawe* ‘dobrze’ oraz *jorgacz* ‘tak jest’.

ANALIZA FORMALNA

W analizie formalnej skupiłem się na dwóch cechach socjolektu przestępczego, które wyznaczają jego odrębność w porównaniu z językiem ogólnym: nasycenie zapożyczeniami oraz zniekształcanie znanych słów (tę właściwość Ułaszyn (1951: 60) nazwał *przeinaczaniem wyrazów*). Jedna i druga cecha sprawiają, że socjolekt przestępczy nabiera cech języka tajnego, rozumianego tylko przez niewielką, wtajemniczoną grupę.

1. Zapożyczenia

Duża liczba zapożyczeń to cecha właściwa socjolektom przestępczym różnych języków, co więcej — jak pokazały badania Ułaszyna (1951: 56–57) i Gorbacza (2006: 524–527) — zapożyczenia są często wspólne, sprawiają, że pewna warstwa leksyki przestępczej ma charakter internacjonalizmów socjolektalnych.

W *Żargonie złodziejskim...* znajdujemy zapożyczenia z następujących języków:

- 1) grecki (też za pośrednictwem rosyjskiej gwary ofeńskiej, czyli gwary przekupniów): *kimać* < *κείμα* ‘spać; *majcher* < *μάχαρα* ‘nóż’; *mikrus*, *mikruska* — utworzone na podstawie słowotwórczej greckiej *μικρός*; *gawruk*, *gawruczka* (z wariantami *kawruk*, *kawczuk*) < *κερά* ‘kobieta, pani’ (za: Ułaszyn 1951: 53–55). Mniej pewne jest greckie pochodzenie wyrazów *jarecki* i *jarecka*. Być może podstawą było tu *γέρον* *γέρον* ‘stary człowiek’ (Gorbacz 2006: 410);
- 2) niemiecki⁶: *binia* < *Biene* 1. ‘pszczoła’, 2. pot. ‘dziewczyna’; *ferniak* — być może z niem. *fern* ‘daleki’ (por. Kurzowa: 158); *kobza* — *zakobzać* < niem. dial. *kibeszen* / *kiebesen* / *kiwesen* / *kiewesen* ‘bić’ (Gorbacz 2006: 463); *lemberski* — *Lemberg* ‘Lwów’; *grojny* < *groß* ‘wielki’;
- 3) jidysz⁷: *jorgacz* < *jo* ‘tak’; *gnes* < *Gennuss* (wym. *genis*) ‘przyjemność’ (tak wyraz ten objaśnia Gorbacz (2006: 351), znane są też inne etymologie — Aleksan-

⁶ Germanizmy w polskim języku przestępczym omówił A. Kątny (2002).

⁷ Dokładniej o zapożyczeniach z jidysz w socjolekcie przestępczym pisały A. Małocha (1994) i E. Geller (1997).

der Brückner (SEJPBr: 147) podaje, że *gnes* 1. ‘brud’, 2. ‘występek niecny’ jest wyrazem słowiańskim pokrewnym *gnuśnemu* lub — co mniej pewne — *gni-dzie*). Gorbacz (2006: 351) także z jidysz wyprowadza wyraz *kudłaj* < *gadlān* ‘człowiek zarozumiały, pyszny’. Według USJP mamy tu jednak do czynienia z ukrainizmem — *кудлаї* ‘człowiek z rozczochranymi włosami’ (w wyrazie tym doszło do skojarzenia z przymiotnikiem *кудлатий*). Obydwie interpretacje nie stoją w sprzeczności. Rozpowszechnienie *gułaja*, *gudłaja*, *kudłaja* w gwarach polskich (por. kartoteka SGP PAN) i polszczyźnie potocznej (w SWil (1, 383), SW (1, 939), SJPDor, SJPSzym oraz UJSP wyrazy *gułaj* i *gudłaj* zostały opatrzone kwalifikatorem *provincialne*, *pospolite* (SWil, SW), *potoczne* (SJPSzym, USJP), *dawne* (SJPDor)) wskazuje jednak na bezpośrednie przejście z jidysz.

Zapożyczeniem z jidysz jest też prawdopodobnie czasownik *kojfnąc* ‘kupić / kupować’, por. fragment tanga *Papirosen*: *Kupitye koyft she, koyft she papirosn, trukene fun regn nisht fargozn*. Do jidysz słowo to przeszło z języka niem. *kaufen* ‘kupić / kupować’.

- 4) romski: *sikora* ‘zegarek’. Według Gorbacza (2006: 381), który powołuje się na O. Barannikowa, wyraz *sikora* (też w wariacie *sikor*) wywodzi się z romskiego *šukar*, *šukír* ‘piękny’. Badacz ten nie objaśnił jednak, w jaki sposób miaoby się dokonać to dość odległe przesunięcie semantyczne;
- 5) włoski: *kapować* < *capire* ‘rozumieć’ (w przejściu tego czasownika brał udział język niemiecki *kapieren*).

2. Przekształcenia formalne

Do wyrazów przeinaczonych w *Żargonie złodziejskim...* należy *szwajcar* ‘grajcar’. Jak twierdzi Ułaszyn (1951: 60), w tym przypadku nie można się doszukiwać związków z etnonimem. Wyraz ten powstał w wyniku wymiany części nagłosowej *gr-* > *szw-*. Zmiana *po-* > *szu-* być może zaszła w wyrazie *szulan* ‘żołnierz stojący na warcie’. Według Gorbacza (2006: 297) *szulan* jest derywatem od *шულიця*, które jest przekształceniem wyrazu *поліція*. Przykładem przekształcenia formalnego być może jest również wyraz *batory* ‘ojciec’ od ukraińskiego *батько* ‘tata’ lub *батя* ‘ts’.

Bardziej skomplikowane zmiany odpowiadają za powstanie wyrazu *filipus* ‘cygaro’, który kojarzy się z imieniem Filip, a ma związek z łacińskim *fidibus*. W słowniku etymologicznym języka niemieckiego Friedricha Klugego i Alfreda Götzego (1948) wyraz ten jest objaśniany jako pochodzący z gwary studenckiej. Tam z kolei znalazł się jako refleks pewnego zwyczaju studenckiego, polegającego na tym, że zapalano papierosa, recytując fragment ody Horacego: *Et ture et fidibus iuvat placare deos (Kadzidłem i lirą trzeba zjednać sobie bogów)*. W tym wersie w bliskim sąsiedztwie występują dwa rzeczowniki: *ture* ‘kadzidło, dym’ oraz *fidibus* ‘smyczki, lira’. Drugiemu z nich nadano nowe, ale pasujące do żartobliwego kontekstu znaczenie — ‘papieros’. Na gruncie polskim doszło dodatkowo do kontaminacji z imieniem Filip, stąd forma *filipus*.

Porównanie *Żargonu złodziejskiego...* S. Udzieli ze słownikiem A. Kurki (Kurka), monografią Z. Kurzowej (Kurzowa) i leksykonem N. Chobzej, K. Symonowicz, T. Jastremskiej i H. Dydyk-Meusz (Chobzej i in.)

<i>Żargon złodziejski...</i>	Kurka	Kurzowa	Chobzej i in.
<i>batory</i> — ‘ojciec’	brak	brak	brak
<i>binia</i> ‘dziewczyna, kochanka, prostytutka’	tylko ‘dziewczyna’ (s. 8)	‘dziewczyna, zwłaszcza ta, z którą chodzi kawaler’ (s. 141)	<i>бiня</i> 1. dziewczyna, która ma kawalera; 2. dziewczyna <i>baciara</i> (s. 94)
<i>bośnia</i> ‘szpital’	‘ts’ (s. 8)	brak	<i>бoсьня</i> ‘ts’ (s. 104)
<i>buchać – buchnąć</i> ‘kraść’	‘ts’ (s. 8)	‘ta’ (s. 386)	<i>бyхнути</i> ‘ts’ (s. 115)
<i>buchacz</i> ‘złodziej’	‘ts’ (s. 8), też <i>potokowy buchacz</i> ‘złodziej, który kradnie z wozów’ (s. 20)	brak	<i>бyхач</i> ‘ts’ (s. 115), też <i>потокoвий бyхач</i> ‘złodziej okradający wozy’, <i>скокoвий бyхач</i> ‘złodziej okradający mieszkania’
<i>chatrak</i> ‘agent policyjny, szpicel’	‘ts’, także <i>chatranka</i> ‘patrol policyjny’ (s. 9)	‘ts’ (s. 146–147, 339, 393)	<i>чaтpак</i> ‘ts’ (s. 767)
<i>chichlać</i> ‘wypróżniać się’	brak	brak	<i>чixляти</i> ‘ts’ (s. 768), także <i>чixлч</i> ‘toaleta’
<i>chodzić po dolinach</i> ‘kraść po kieszeniach’	brak	brak	brak
<i>chyrzyć</i> ‘pić’	<i>chirzyć (kirzyć)</i> (s. 9, 14)	<i>chirzyć (kirzyć)</i> (s. 147, 184, 339, 386)	<i>чирити</i> ‘ts’ (s. 768)
<i>chyrny</i> ‘pijany’	<i>kirny</i> ‘ts’ (s. 14)	<i>chirny (kirny)</i> (s. 147, 184, 339, 393)	<i>чирний</i> ‘ts’ (s. 768)
<i>dać komu na piec</i> ‘obić kogoś’	brak	brak	brak
<i>doliniarz</i> ‘złodziej kieszonkowy’	brak, jest <i>dolinowy buchacz</i> ‘ts’ (s. 10) i <i>dolinowy andrus</i> (s. 43)	brak	<i>долиняp, долиняжe</i> ‘ts’ (s. 244)
<i>dziad</i> ‘policjant, dozorca więzienny’	brak, jest <i>dziadownia</i> ‘inspekcja policji’ (s. 10)	‘ts’ (s. 434 za K. Schleyenem)	<i>дiд, дзяд</i> 1. ‘dziadek, starszy mężczyzna’, 2. ‘żebrak, 3. ‘policjant’ (s. 238)
<i>facyjendę robić</i> ‘kraść’	brak, jest <i>facyenta</i> ‘rzeczy’ (s. 10)	brak	brak
<i>ferniak</i> ‘nos’	‘ts’ (s. 10), też <i>szlisak</i> ‘ts’ (s. 23)	‘ts’ (s. 158, 283, 285, 286, 287, 324, 345, 386)	<i>фepняк, фирняк</i> ‘ts’ (s. 751)

<i>filipus</i> ‘cygaro’	w znaczeniu ‘papieros’ (s. 11), też <i>flekel</i> ‘ts’ (s. 11) i <i>waryat</i> ‘ts’ (s. 25)	brak	brak
<i>gawruczka</i> ‘pani’	‘ts’ (s. 17)	brak	<i>гáвручка</i> ‘ts’ (s. 211)
<i>gawruk</i> ‘pan’	‘ts’ (s. 11)	<i>gawruk</i> (<i>gawruch</i>) ‘mężczyzna’, pot. ‘gość, facet’ (s. 161, 339, 384, 393)	<i>гáврук</i> ‘ts’ (s. 211)
<i>gnes</i> ‘członek męski’	<i>gnyś</i> ‘ts’ (s. 11)	brak	<i>гнис</i> ‘ts’ (s. 218)
<i>gnesować</i> ‘spółkować’	brak	brak	brak
<i>grabki</i> ‘palcę’	brak, jest <i>grabcia</i> ‘ręka’ (s. 11), <i>graby</i> ‘ręce’ (s. 12)	brak, jest <i>graba</i> ‘ręka’ (s. 164, 322, 333, 386)	<i>грабля</i> ‘ts’ (s. 219)
<i>grabić</i> ‘kraść’	‘ts’ (s. 12)	brak	brak
<i>grojny</i> ‘wielki’	brak	brak	brak
<i>hara</i> ‘wódka’	‘ts’ (s. 12)	‘ts’ (s. 168, 296, 324, 333, 386)	<i>гáра</i> (<i>гáра</i>) ‘ts’ (s. 182)
<i>hlawe</i> ‘dobrze’	brak, jest <i>klawy</i> ‘piękny, dobry’ (s. 15)	brak, jest <i>klawo</i> ‘dobrze’ (s. 435 za K. Schleyenem)	brak, jest <i>кляво</i> (<i>кльово</i>) ‘dobrze, cudownie’ (s. 366)
<i>imać</i> ‘mieć’	brak	brak	brak
<i>jańcio</i> ‘żołnierz stojący na warcie’	<i>jancio</i> ‘żołnierz’ (s. 13)	‘ts’ (s. 176, 326, 335, 354)	<i>яньцьо</i> ‘ts’ (s. 836)
<i>jarecka</i> ‘matka’	brak	brak	<i>ярецька</i> 1. ‘matka’, 2. ‘stara kobieta’ (s. 836)
<i>jarecki</i> ‘ojciec’	brak	brak	<i>ярецькі</i> 1. ‘ojciec’, 2. ‘stary mężczyzna’ (s. 836)
<i>jarz</i> ‘ogień’	brak, jest <i>jarzy</i> ‘ts’ (s. 20)	brak	brak
<i>jarzączki</i> ‘zapałki’	‘zapałki, świece’ (s. 13)	brak	brak
<i>jarzyć</i> – <i>zajarzyć</i> ‘palić, zapalić’	brak	‘ts’ (s. 435 za K. Schleyenem)	brak
<i>jorgacz</i> ‘tak jest’	‘tak jest, prawda’ (s. 13)	brak	brak
<i>kapować</i> ‘patrzeć’	‘patrzeć, świecić, zdradzać’ (s. 13)	‘rozumieć’ (s. 181, 322, 330, 339, 352, 387)	<i>канывѣтти</i> ‘ts’ (s. 346)
<i>kasztan</i> ‘Żyd’	brak	brak, poświadcza SW (2, 292)	brak

<i>kimać</i> ‘spać’	‘ts’ (s. 14), też <i>szlamern</i> ‘ts’ (s. 23)	‘ts’ (s. 183, 322, 339, 352)	<i>кимати</i> (<i>кімату</i>), <i>кімарити</i> (<i>кімарити</i>) ‘drzemać, spać czujnie’ (s. 359)
<i>kiwnąć</i> ‘umrzeć’	‘ts’ (s. 14), też <i>załamać się</i> ‘ts’ (s. 26)	brak	<i>ківнути</i> ‘ts’ (s. 358)
<i>knaiść</i> ‘iść’	<i>knajać</i> ‘ts’ (s. 15)	<i>knajać</i> ‘ts’ (s. 185, 334, 339, 386, 393)	<i>кніяти</i> ‘iść szybko’ (s. 369)
<i>kobzać</i> – <i>zakobzać</i> ‘bić – zabić’	‘bić’ (s. 14), <i>zakobzać</i> ‘zabić’ (s. 26)	<i>kobzać</i> – <i>wykobzać</i> ‘kopnąć, wyrzucić’ (s. 435 za K. Schleyenem)	<i>кобзати</i> ‘bić’ (s. 369)
<i>kojfnąć</i> ‘kupić’	<i>kojfować</i> ‘ts’ (s. 14)	brak	<i>коїфувати</i> ‘ts’ (s. 372)
<i>krakus</i> ‘dziesiątak, dziesięć centów’	‘20 groszy’ (s. 14)	brak	W innym znaczeniu — ‘hodowca gołębi’ (s. 390)
<i>kudłaj</i> ‘Żyd’	‘ts’ (s. 25)	<i>kudłaj</i> , <i>gudłaj</i> (s. 193, 302, 326, 337, 345, 385)	<i>кудлай</i> ‘ts’ (s. 397)
<i>kumać</i> ‘rozumieć’	‘ts’ (s. 14)	‘ts’ (s. 194, 322, 330, 387)	<i>кумати</i> ‘ts’ (s. 400)
<i>lemberski</i> ‘lwowski’	<i>po lembersku</i> ‘po złodziejsku’ (s. 16)	nie podaje przymiotnika, notuje formy <i>Lembryk</i> , <i>Lembrek</i> , <i>Lemberk</i> (s. 195, 326, 335, 338)	<i>лемберський</i> (<i>лемберський</i>) ‘lwowski’ (s. 411)
<i>lipki</i> ‘oczy’	<i>lipka</i> ‘oko, okno, szyba’ (s. 16)	1. ‘szyby’, 2. ‘oczy’ (s. 435 za K. Schleyenem)	<i>ліпка</i> (<i>ліпка</i>) 1. ‘okno’, 2. ‘szyba’ (s. 414)
<i>łaty</i> ‘karty’	‘karty do grania’ (s. 16)	brak	<i>лати</i> ‘ts’ (s. 408)
<i>majcher</i> ‘nóż’	‘ts’ (s. 17), też <i>chalef</i> ‘ts’ (s. 9), <i>hechtling</i> (s. 12)	‘ts’ (s. 435 za K. Schleyenem)	<i>майхер</i> (<i>майхр</i>) ‘ts’ (s. 432)
<i>makówa</i> ‘głowa’	<i>makówka</i> ‘ts’ (s. 17)	<i>makówka</i> ‘ts’ (s. 435 za K. Schleyenem)	<i>макува</i> , <i>маківка</i> ‘ts’ (s. 433, 434)
<i>małpa</i> ‘złoty reński, gulden’	‘gulden’ (s. 17)	brak	<i>ма́па</i> 1. ‘małpa’, 2. ‘osoba niesympatyczna’ (s. 434)
<i>mijać</i> ‘mieć’	<i>miniać</i> ‘ts’ (s. 18)	‘ts’ (s. 204)	<i>міняти</i> ‘ts’ (s. 452)
<i>mikrus</i> ‘mały’	‘ts’ (s. 18)	‘malec, żart. o dziecku lub małym chłopcu’ (s. 204)	<i>мікрус</i> 1. ‘chłopiec’, 2. ‘dziecko’ (s. 452)
<i>mikruska</i> ‘mała’	brak	brak	<i>мікруска</i> ‘dziewczyna’ (s. 452)

<i>robić sić</i> ‘zasłonić kogoś lub coś’	‘ts’ (s. 27), także <i>robić ścianę</i> ‘ts’ (s. 21)	brak	<i>робити сиць</i> ‘ts’ (s. 671)
<i>robić wystaw</i> ‘uciekać’	brak, jest <i>wystawić</i> ‘umknąć’ (s. 26)	<i>wystaw</i> ‘ucieczka’ (s. 435 za K. Schleyenem)	<i>вистав зробити</i> ‘uciec’ (s. 145)
<i>siano</i> ‘tytoń’	‘ts’ (s. 21), też <i>haj</i> ‘ts’ (s. 12)	brak	<i>сіно</i> (<i>сяно</i>) ‘ts’ (s. 670)
<i>sikora</i> ‘zegarek’	‘ts’ (s. 22), też <i>cybula</i> ‘ts’ (s. 9) i <i>klinger</i> ‘ts’ (s. 15)	<i>sikor</i> ‘ts’ (s. 435 za K. Schleyenem)	<i>сікоп</i> ‘ts’ (s. 670)
<i>słonko</i> ‘masło’	‘ts’ (s. 22)	brak	brak
<i>szulan</i> ‘żołnierz stojący na warcie’	<i>szulant</i> ‘żandarm’ (s. 41)	brak	brak
<i>szwajcar</i> ‘cent, grajcar’	‘cent, grosz’ (s. 24)	<i>szwajnery</i> tylko l. mn. ‘pieniądze’ (s. 243)	<i>швайнери</i> tylko l. mn. ‘pieniądze’ (s. 804)
<i>zamajchrować</i> ‘zabić nożem’	brak, jest <i>majchrować</i> ‘rznąć, ciąć, krajać’ (s. 17) oraz <i>przemajchrować</i> ‘przebić’ (s. 21)	brak	<i>майхривати</i> ‘ciąć, rznąć’ (s. 432)
<i>żołdak</i> ‘żołnierz stojący na warcie’	brak	brak	brak

PODSUMOWANIE

Zestawienie *Żargonu złodziejskiego...* Udzieli ze słownikami Kurki i Kurzowej oraz leksykonem lwowskim przekonuje, że większość zebranego przez Udzielę słownictwa została zarejestrowana przez innych badaczy, jednak i tu znajdziemy pewne nowości leksykalno-semantyczne. Należą do nich wyrazy: *batory* ‘ojciec’, *gnesować* ‘spółkować’, *grojny* ‘wielki’, *hlawe* ‘dobrze’, *imać* ‘mieć’ oraz zwrot *facyjendę robić* ‘kraść’.

Brak oryginalności dowodzi tego, że socjolekt przestępczy jest zbiorem zamkniętym, z ograniczoną synonimią. Współcześnie leksyka ta wzbogaciła język młodzieży i funkcjonuje w potocznej polszczyźnie jako ekspresywny i nacechowany wariant słownictwa. Nie jest to zresztą właściwość jedynie języka polskiego, bowiem — jak przekonuje lektura leksykonu lwowskiego — większość wymienionych leksemów jest używana także we lwowskiej odmianie języka ukraińskiego. Ten typ potocznego słownictwa jest więc wspólny dla polszczyzny, języka ukraińskiego i prawdopodobnie również innych języków, gdyż wywodzi się z jednego źródła — socjolektu przestępczego.

BIBLIOGRAFIA

- Chobzej i in. — Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г., *Лексикон львівський: поважно і на жарт*, wyd. 2, Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012.
- Estreicher K. 1903: *Szwargot więzienny*, Kraków: Księgarnia D. E. Friedleina.
- Geller E. 1997: Zur Etymologie einiger jiddischer und deutscher Schimpfwörter und Gaunerbezeichnungen im Polnischen, *Zeitschrift für Slawistik* 3(42), 274–284.
- Gorbacz 2006 — Горбач О., *Арго в Україні*, Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006.
- Grabias S. 1997: *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Grabias S. 2010: Środowiskowe i zawodowe odmiany języka — socjolekty, [w:] Bartmiński J. (red.), *Współczesny język polski*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 235–253.
- Kątny A. 2002: Zu den deutschen Lehnwörtern in der polnischen Gaunersprache, *Studia Germanica Gedanensia* 10, 96–108.
- Kluge F., Götze A. 1948: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, wyd. 14, Berlin: de Gruyter Mouton.
- Kołodziejek E. 2005: *Człowiek i świat w języku subkultur*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Kurka A. 1896: *Słownik mowy złodziejskiej*, Lwów: nakładem autora [wydanie 2. — 1899, zmienione i rozszerzone, Lwów: Drukarnia „Słowa Polskiego”].
- Kurzowa — Kurzowa Z., *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Warszawa–Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983.
- Ludwikowski W., Walczak H. 1922: *Żargon mowy przestępców. „Blatna muzyka”. Ogólny zbiór słów gwary więziennej*, Warszawa: [s. n.].
- Małocha A. 1994: Żydowskie zapożyczenia leksykalne w socjolekcie przestępczym, [w:] Anusiewicz J., Siciński B. (red.), *Język a kultura*, t. 10: *Język subkultur*, Wrocław: Wiedza o Kulturze, 135–170.
- Michalski H., Morawski J. 1971: *Słownik gwary więziennej*, Warszawa: Ośrodek Badań Przestępczości Ministerstwa Sprawiedliwości.
- SEJPBr — Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927.
- SGP PAN — *Słownik gwar polskich*, oprac. przez Zakład Dialektologii Polskiej IJP PAN, Źródła i t. 1, red. M. Karaś, t. 2–5, red. J. Reichan, S. Urbańczyk, t. 6, red. J. Okoniowa, J. Reichan, t. 7–8, red. J. Okoniowa, J. Reichan, B. Grabka, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 1977–.
- SJPDor — Doroszewski W. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (wersja na CD-ROM-ie), 1958–1969.
- SJPSzym — Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1–3, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (wersja na CD-ROM-ie), 1978–1981.
- SW — Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa 1900–1927 (tzw. Słownik warszawski).
- SWil — Zdanowicz A. i in., *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wilno: M. Orgelbrand, 1861 (tzw. Słownik wileński).
- Stępnia K. 1986: *Słownik gwar środowisk dewiacyjnych*, Warszawa: Departament Doskonalenia i Szkolenia Zawodowego MSW.
- Stępnia K. 1993: *Słownik tajemnych gwar przestępczych*, Londyn: Puls Publication.
- Szaszkiewicz M. 1997: *Tajemnice grypserski*, Kraków: Wydaw. Instytutu Ekspertyz Sądowych.

- Ułaszyn H. 1951: *Język złodziejski*, Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
 USJP — Dubisz S. (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (wersja na CD-ROM-ie), 2003.

WYKAZ ŹRÓDEŁ

- Nitsch K., 1924, *List do Seweryna Udzieli z dnia 18 V 1924* (rękopis w zbiorach Działu Dokumentacji Kontekstów Kulturowych Muzeum Etnograficznego im. S. Udzieli w Krakowie, sygn. I/1531/Rkp).
 Udziela S., 1892, *Żargon złodziejski we Lwowie* (rękopis w zbiorach Działu Dokumentacji Kontekstów Kulturowych Muzeum Etnograficznego im. S. Udzieli w Krakowie, sygn. I/1531/Rkp).

ABSTRACT

Few Notes about the Slang of Thieves in the Polish Language of the Pre-war Lviv

Key words: Slang of Thieves, Polish Language of the Pre-war Lviv.

This article concerns slang of thieves in the Polish language of the Pre-war Lviv. The basis material is the previously unpublished manuscript *Jargon of Thieves in Lviv* written by S. Udziela in 1892. The vocabulary collected by Udziela has undergone semantic and formal analysis. Comparison with other criminal lexicons revealed that *Jargon of Thieves in Lviv* included new lexical-semantic units unlisted elsewhere.